

3.4 Управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти – важлива складова відбудови національного господарства

У даний час відбувається нарощування негативних явищ, що знаходять прояв у всіх сферах, зокрема й економічній, результатом чого є занепад секторів економіки, банкрутіння суб'єктів господарювання, зниження соціального рівня життя населення, підриг системи життєзабезпечення нації тощо. Це набуває особливого загострення в умовах російсько-української війни, коли відбувається руйнація життєво важливої інфраструктури, а все це, у свою чергу, безпосередньо відноситься до системи закладів вищої освіти (ЗВО), а відтак справляє негативний вплив на рівень її економічної безпеки, зважаючи на важливу соціальну та економічну роль ЗВО в сучасних умовах. Так як виші здійснюють підготовку фахів для забезпечення потреб ринку праці, вимог економіки та роботодавців, то відповідно піддаються законам розвитку економіки. Таким чином, зростає і роль держави в регулюванні соціально-економічних процесів в країні за рахунок всебічного вивчення проблем, що виникають в державі, оцінюванні соціально-економічних наслідків, розробки превентивних заходів щодо їх уникнення, прогнозування можливих результатів від їх впровадження на рівні країни, що в свою чергу буде сприяти підвищенню рівня економічної безпеки системи закладів вищої освіти.

При цьому, доцільним вбачається врахування наявного тісного зв'язку ЗВО, що здійснюють підготовку фахівців, які можуть бути конкурентоспроможними на зовнішньому та внутрішньому ринках праці і є основою інтелектуального потенціалу нації, з економічним розвитком держави й рівнем її конкурентоспроможності. У цьому контексті економічну безпеку закладів вищої освіти доцільно розглядати в системі з урахуванням її залежності від національної безпеки, економічної безпеки держави, регіону, підприємств тощо.

Термін система походить від давньогрецького «σύστημα» – «сполучення», «ціле», «з'єднання»). У наукових працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених

існує багато визначень системи як категорії з урахуванням еволюції її характеристики сукупності елементів і зв'язків до властивостей, мети та спостереження, при цьому у процесі її розвитку відбувся розвиток методів її формалізованого представлення. При цьому, зважаючи на існуючі визначення та характеристики системи доцільно зазначити, що спільним для них є трактування системи як сукупності елементів, однак не кожному сукупності можна вважати системою, тому найближчим поняттям за сутністю та таким, що повніше характеризує зв'язки між елементами системи (зкладами вищої освіти) й з методологічного погляду найперспективнішим доцільно вважати визначення Фон Берталанфі Л. [138, с. 29] та практично ідентичне до нього трактування системи в працях таких авторів: Перегудов Ф.І. та Тарасенко Ф.П. [139, с. 76], Сурмін Ю.П. [140, с. 52- 53].

Поняття «система» є основою системного підходу, що являє собою дослідження об'єкта як цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними. Згідно цього підходу [141, с. 139] об'єктом дослідження є система, а ризики повинні розглядатись на рівні системи в цілому та її підсистем.

У зв'язку з цим елементи системи ЗВО доцільним вбачається досліджувати у контексті виникнення ризиків їх функціонування, що, у свою чергу, являються складовими теорій економічної безпеки.

Доцільно зазначити, що теорії ризиків, конфліктів та катастроф пов'язані між собою. Вплив чинників різноспрямованої дії на економічну безпеку системи ЗВО сприяє виникненню викликів і як наслідок, досягнення стану економічної небезпеки, формуванню загроз та виникненню ризиків економічній безпеці. У результаті виникають конфлікти, коли перетинається гранична межа ризику. Конфлікти сприяють появі катастроф, які досягнувши певної межі призводять до зниження рівня економічної безпеки системи ЗВО. У свою чергу, у результаті мінімізації загроз та зниження ризиків економічній безпеці системи ЗВО відбувається підвищення рівня її рівня, за умови досягнення ним певної межі відбувається формуванню загроз, виникнення ризиків, конфліктів та катастроф.

Розуміння еволюції цих теорій надасть можливість сформулювати основні

закономірності розвитку процесів управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти та враховувати їх в практиці.

До сучасних теорій глобалізації відносяться такі:

1. Неомондіалізм Фукуяма Ф. [142, с. 39-54] (відбувається переорієнтація регіонів на центри, що у результаті призведе планетарного панування ринку і демократії, що об'єднають світ і в єдине ціле).

2. Теорія конвергенції Бжезинського З. [143]. (відбувається згладжування економічних, політичних та ідеологічних відмінностей між капіталізмом та і соціалізмом поступово згладжуються, у результаті відбудеться зближення цих систем зокрема від впливом технічного прогресу, який знецінює «людський фактор» та злиття в єдиному постіндустріальному суспільстві).

3. Принципи «геоекономіки» Аталлі Ж. [144] (виділення трьох найважливіших регіонів, які стануть центрами нових економічних просторів, без особливих економічних та ідеологічних протиріч, лише географічному місцю розташування найрозвинутіших центрів, навколо яких відбудеться концентрація менш розвинених регіонів за умови скасування традиційних реальностей, що диктуються політикою).

4. Теорія диференціації ринків Левітта Т. [145] (базується на припущенні, що розвинуті країни мають приблизно однакову кількість факторів виробництва, у зв'язку з чим торгівля між ними є доцільною за умови, що вони спеціалізуються на виробництві різних товарів, що є причиною виникнення товарних потоків між країнами).

5. Футурологічна геополітична концепція (посткатастрофічний мондіалізм) Санторо К. [146] (перехід від біполярного світу до мондіалістської версії багатополарності. На відміну від теорії неомондіалізму міжнародні інститути не можуть стати центрами-ядрами розвитку, вони є недієвими відбивають застарілу логіку двохполярної геополітики. Продовження такої ситуації призведе до цивілізаційних катастроф).

6. Теорія фінансової капіталократії Сороса Дж. [147] (настає криза економічного розвитку людства в умовах домінування приватної власності,

ринку та формується єдність приватновласницької форми господарювання та конкуренції).

7. Теорія тріади Омас К. [148] (економічні зони світу поділяються на три основних: США, Європа і Азійсько-Тихоокеанський регіон з центром в Японії, Тайвані, Сінгапурі. В кожній з цих зон мають бути присутні макрорегіональні форми ринкової економіки – транснаціональні корпорації, у становленні яких і полягає глобалізація).

8. Критичний аналіз Стігліца Дж. [149, с. 32] («...тісніша інтеграція держав і народів світу, спричинена величезним зниженням цін транспортування і комунікації та зламом штучних перепон потокам товарів, послуг, капіталу, знань і (меншою мірою) людей через кордони. Глобалізація супроводжується створенням нових інституцій, які приєднуються до існуючих по різні боки кордонів». Вона принесла користь тим державам, яким вдалося обмежити її вплив на економічну і соціальну сферу.

Трансформація теоретичної бази економічної безпеки в управлінську практику набуває актуальності в умовах переходу до економіки знань, що підвищує значення проведення дослідження переваг та недоліків глобалізації, а також її викликів сфері вищої освіти загалом та економічній безпеці системи закладів вищої освіти як основних елементів соціально-економічної системи, зокрема.

Враховуючи, що ЗВО є одночасно і суб'єктами господарювання, і важливими елементами соціально-економічної системи, то їх діяльність має бути спрямована на реалізацію життєво важливих інтересів як окремих людей, так і суспільства та держави в цілому (споживачів та замовників освітніх послуг), а також на здійснення комплексу заходів протидії негативному впливу низки чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, результатом дії яких є нарощування загроз та виникнення ризиків економічної безпеки системи ЗВО [150].

При розгляді економічної безпеки кожне явище має вивчатися як певна система складових його елементів, як єдність взаємопов'язаних і взаємодіючих

предметів, процесів, відносин. Об'єктами економічної безпеки виступають держава, регіони, підприємства, заклади вищої освіти тощо. При цьому держава є одночасно об'єктом і основним суб'єктом національної та економічної безпеки. З позиції економічної безпеки закладів вищої освіти, суб'єктом є ЗВО, які можуть бути одночасно і об'єктами економічної безпеки. Об'єктами економічної безпеки виступають держава, регіони, підприємства, заклади вищої освіти тощо. При цьому держава є одночасно об'єктом і основним суб'єктом національної та економічної безпеки. З позиції економічної безпеки закладів вищої освіти, суб'єктом є ЗВО, які можуть бути одночасно і об'єктами економічної безпеки. Загалом заклади вищої освіти як елементи системи залежать не тільки від тенденцій економічному розвитку, нарощування яких відбувається на рівні держави та спричинені впливом чинників зовнішнього середовища, але і від реалізації напрямів державної економічної політики у сфері вищої освіти [150].

Проблематика управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти має тісний зв'язок з теоріями безпеки й глобалізації та потребує її розгляду через призму національної безпеки, країни, держави, регіону, підприємства (суб'єкта господарювання). У контексті управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти важливим є врахування можливості настання небажаних змін за несприятливих обставин, що актуалізує важливість виявлення чинників небезпек, викликів, загроз та ризиків їй. Такі категорії як «небезпека», «економічна небезпека», «загроза» та «ризик» є базовими поняттями у дослідженні проблематики управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти та є об'єктом наукової дискусії у зв'язку з тим, що в науковій літературі відсутні встановлені чіткі відмінності між ними [150].

Заклади вищої освіти є не тільки важливим інститутом суспільства, а виступають одночасно провідниками інновацій і центрами знань. Заклади вищої освіти функціонують в умовах ризику та невизначеності, у цьому контексті трактування поняття «економічна безпека системи ЗВО» зумовлюється впливом зовнішнього середовища, яке постійно змінюється, що зумовлює доцільність її розгляду саме у контексті негативного його впливу. Також ЗВО мають багато

спільних характерних рис з підприємствами, у результаті чого оптимізується призма сприйняття об'єктивної реальності функціонування вишів з урахуванням їх взаємозв'язку з суб'єктами господарювання та важливої ролі в забезпеченні економічного розвитку України [150].

У найзагальнішому розумінні безпека являє собою стан захищеності від чого завгодно і може використовуватись як до захисту особи, так і суспільства та держави в цілому. При розгляді безпеки як категорії доцільно також враховувати можливі ресурси різних видів, наявність яких в достатньому обсязі дозволить досягти такого стану, за якого буде забезпечений належний рівень безпеки задля можливості протидіяти зовнішнім та внутрішнім загрозам (необхідність наявності ресурсів задля забезпечення безпеки тією чи іншою мірою висвітлюється в науковій літературі, коли мова йде про необхідність досягти стану захищеності, але у визначеннях авторів окремо це не виділяється). Враховуючи зазначене, вважається за доцільне розглядати економічну безпеку системи ЗВО у контексті управління науковцями [150].

Управління економічною безпекою закладів вищої освіти в наукових публікаціях як зарубіжних, так і вітчизняних авторів представлено фрагментарно (при цьому автори вживають терміни «управління економічною безпекою» як синонім поняттю «управління процесом забезпечення економічної безпеки»), відсутнє цілісне бачення цієї проблеми, а відтак, і трактування категорії [150]. В цілому погоджуючись з науковцями [151, с. 10; 152, с. 65; 153, с. 83; 154, с. 34], вважається за доцільне зазначити, що управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти являється процесом, який здійснюється з урахуванням інноваційного розвитку, впливу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища й функціонально-цільового підходу задля підвищенню рівня її економічної безпеки.

В умовах розвитку економіки знань система вищої освіти забезпечує підтримку промислового розвитку та є основою соціально-економічного розвитку країни [150].

У цьому контексті дослідження питань управління економічною безпекою

системи ЗВО (в умовах нарощування негативних явищ у сфері вищої освіти) набуває особливого значення в силу їх специфічних особливостей. Зазначене вимагає зосередження уваги на визначенні проблем якості освіти та економічної безпеки вишу в системній єдності [155-159].

Враховуючи вищезазначене слід зазначити, що управління економічною безпекою системи ЗВО має бути спрямоване на розв'язання ряду завдань, характерних для закладів вищої освіти як суб'єктів господарювання, так і важливих елементів соціально-економічної системи. До цих завдань відносяться зокрема такі:

- організація доступу до вищої освіти всіх категорій населення;
- підвищення якості вищої освіти;
- розвиток конкурентного освітнього середовища [160, с. 12].

В цілому, можна констатувати, що в тому стані, в якому наука й вища освіта знаходяться сьогодні, вони не здатна адекватно реагувати на потреби економіки й без державної підтримки їм не вдасться досягти того рівня, який буде досягнуто провідними країнами світу в майбутньому [150, с. 18-22; 161-166], що набуває особливої актуальності в умовах нарощування процесів глобалізації та російсько-української війни. Наразі існує нагальна потреба (з урахуванням при цьому здатності системи ЗВО до розвитку) в розробленні та імплементації адекватних заходів щодо управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти як важливої складової відтворення національного господарства. Це можливо здійснити, зокрема у результаті ліквідації розриву між освітою, наукою та виробництвом узгодження потреб ринку праці, вимог економіки та роботодавців з перспективою підвищенню рівня економічної безпеки системи ЗВО та держави в цілому.